

Щиголь Олег Володимирович

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ГАРАНТІЇ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ЗАПОРУКА ДОСЯГНЕННЯ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік та здобуття Україною незалежності ментальність суспільства почала поступово змінюватися. Відбулося переосмислення базових підвалин суспільного життя, напрямів внутрішньої та зовнішньої державної політики. Замість пріоритету інтересів «трудящих», «радянського народу» (всіх і кожного, але водночас нікого), добробуту держави (насправді – Комуністичної партії) найвищою соціальною цінністю було визнано людину. Це положення знайшло своє офіційне закріплення в статті 3 Конституції України 1996 року [1]. За змістом вказаної норми не держава визначає волю й інтереси людей, як це було в радянський період, а навпаки – права, свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком.

Згаданий вище підхід знайшов своє відображення і в юридичній сфері, насамперед кримінальному процесі. Враховуючи принцип гуманізації, настійну потребу посилення захисту прав і свобод людини, а також загальновизнані міжнародні стандарти у зазначеній площині, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство зазнало суттєвих змін, відбулося його реформування. З прийняттям у 2012 році нового КПК України [2] обвинувальна (де-факто) модель замінилася змагальністю, важливого значення набуло дотримання кримінальної процесуальної форми, запроваджено широкий спектр

загальних засад кримінального провадження (статті 8-29 Кодексу), введено механізми відновного правосуддя.

У свою чергу, розкриття злочинів та викриття винних, як суто державницька складова радянської репресивної кримінально-правової політики, поступилися якісно новим завданням кримінального провадження. Згідно статті 2 чинного КПК України ними визнаються: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження; 3) забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Тим не менш, досягнення перелічених завдань видається неможливим за відсутності розгалуженої системи кримінальних процесуальних гарантій – умов, вимог, правил та положень, які дістають свій фактичний вияв у процесуальних рішеннях, діях та/або бездіяльності, котрі спрямовані на забезпечення законності й дієвості кримінального провадження в цілому, його стадій, етапів, забезпечення здійснення (реалізації) прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, їх охорони й захисту, а також забезпечення виконання ними встановлених законом обов'язків.

М.А. Погорецький зазначає, що кримінально-процесуальні гарантії є фундаментальною категорією кримінального процесу. Вони мають не лише науково-методологічне значення для розробки засад кримінального судочинства, а й практичне значення для забезпечення функціонування його інститутів, окремих норм, реалізації процесуальних прав та законних інтересів усіх його суб'єктів. [3, с. 1]

Підсумовуючи, за напрямом забезпечувального впливу кримінальні процесуальні гарантії можливо класифікувати на дві групи: 1) гарантії

кримінального провадження; 2) гарантії прав, свобод, законних інтересів та обов'язків його учасників. При цьому в ряді випадків гарантії другої групи – їх належне законодавче закріплення та практична реалізація – можуть сприяти і досягненню завдань кримінального провадження (прямо чи опосередковано). У вказаному контексті на особливу увагу заслуговують гарантії прав потерпілого – особи, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

Потерпілий є одним із найважливіших учасників кримінального провадження з огляду на його визначну роль у кримінальному процесі, а також у зв'язку з об'єктивно обумовленою потребою захисту прав та законних інтересів потерпілого, що були порушені злочином чи кримінальним проступком. [4, с. 290]

Як стверджує Н.В. Михайлова, захист потерпілого становить сенс кримінального процесу. [5, с. 203] У свою чергу, Р.І. Котелевський зауважує, що саме потерпілому, а не підозрюваному, обвинуваченому, підсудному завдано шкоду, причому ця шкода має реальний, конкретний характер, тоді як стосовно обвинуваченого будь-які несприятливі наслідки, що є результатом кримінального судочинства, мають лише ймовірний характер. Відтак, науковець підтримує позицію тих вчених, які говорять про потребу подальшого розширення прав потерпілого, необхідність забезпечення розумного і справедливого балансу прав та інтересів обвинуваченого й потерпілого, який зараз відсутній. Проблему забезпечення прав потерпілого слід вважати першочерговою, що повністю узгоджується з тенденціями в розвитку правозахисного законодавства. [6, с. 228]

Отже, кримінальне процесуальне законодавство має закріплювати широке коло прав потерпілого та, що найголовніше, їх гарантії. Лише за таких обставин можливо вести мову про перспективність відновлення порушених прав потерпілого, реальну (а не лише номінальну) участь цього учасника в кримінальному провадженні.

Крім того, наявність належних і достатніх гарантій прав потерпілого, безумовно, сприяє досягненню завдань кримінального провадження. Реалізуючи надані законом процесуальні права, потерпілі допомагають стороні обвинувачення у встановленні фактичних обставин кримінального провадження, впливають на хід і результати досудового розслідування, забезпечуючи його повноту та своєчасність. За жодних сумнівів, ніхто не зацікавлений у ефективності кримінального провадження так, як потерпілі; іноді саме вони роблять основний внесок в досягнення його завдань. Оскільки органи кримінальної юстиції та їх посадові особи є завантаженими, потерпілі та їх представники часто беруть кримінальне провадження «в свої руки».

Чи не найважливішою стадією кримінального процесу є досудове розслідування. Саме в його ході здійснюється формування доказової бази, вчиняється основний масив процесуальних дій, напрацьовується правова позиція сторони обвинувачення. Від якості й повноти досудового розслідування залежить результативність судового розгляду та всього кримінального провадження.

Прикметно, що значна кількість процесуальних прав потерпілого та їх гарантій дістають вияв саме на досудовому розслідуванні, оскільки після його закінчення вони частково чи повністю втрачають свій сенс, стають марними. [4, с. 290] З-поміж іншого, на увагу заслуговують збирання та подання доказів, надання показань, ініціювання слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Якщо в ході слідства чи дізнання потерпілий бездіє, це ставить під загрозу захист його порушених прав та продуктивність кримінального провадження. Однією з найбільш поширених причин цього слугує недостатня кількість гарантій прав потерпілого або ж їх недієвість (недостатня дієвість).

Аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики демонструє, що на досудовому розслідуванні процесуальні права потерпілого є обмеженими. Згідно чинного КПК України він не має права залучати перекладача, спеціаліста, самостійно ініціювати та брати участь у вирішенні питання про застосування

заходів забезпечення кримінального провадження (в тому числі запобіжних заходів), проводити експертизу. Право потерпілого на збирання доказів також супроводжується низкою серйозних проблем.

Усе це свідчить про відсутність належних гарантій прав потерпілого на стадії досудового розслідування та, як наслідок, незавершеність реформи вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Порівняно з підозрюваним, обвинуваченим потерпілий є безпорадним, вразливим. Вказане негативно впливає на досягнення завдань кримінального провадження, викривлює їх зміст. Натомість потенціал потерпілих залишається до кінця не розкритим.

Висновки. Беручи участь у формуванні доказової бази, слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, потерпілі не лише задовольняють свої власні інтереси в кримінальному провадженні, а й сприяють досягненню всього комплексу завдань, передбачених статтею 2 КПК України. Процесуальна активність потерпілих на досудовому розслідуванні забезпечує його повноту та своєчасність, створюючи міцне підґрунтя для результативного судового розгляду та кримінального провадження загалом. Тим не менш, за відсутності достатніх і дієвих гарантій права потерпілого втрачають будь-який сенс. Лише маючи можливість брати активну участь у кримінальному процесі та реально впливати на його результати (що забезпечується за допомогою розгалуженої системи процесуальних гарантій) потерпілий може вважатися повноправним учасником кримінального провадження. Втім, стан справ у цій площині залишається незадовільним.

Таким чином, необхідним є постійне розширення прав потерпілого, гарантій їх здійснення (реалізації), охорони та захисту, а також вдосконалення вже закріплених у КПК України гарантій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

3. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2. С. 1-23.

4. Щиголь О. Забезпечення прав потерпілого на збирання та подання доказів під час досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 289-295.

5. Михайлова Н.В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 203-206.

6. Котелевський Р. Гарантії реалізації прав потерпілих (фізичної та юридичної особи) у кримінальному провадженні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7. Vyd. 5. С. 224-230.